

**PEDAGOGIK NIZOLAR VA ZIDDIYATLARNING FALSAFIY, PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK TASNIFI**

Dexqanova Mamura Ulmasovna

Aqmirzayeva Nafisa Ikrom qizi

Tulaganova Sevvara Fozil qizi

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada pedagogik nizolarning asosiy sabablari va pedagogning pertseptiv (o'quvchi, talabalarni tushunish) xatolari. Pedagogning o'quvchi-talabalar bilan ish yoki shaxsiy ish yuzasidan bo'ladigan kelishmovchiliklari va ularni bartaraf etishning o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Yosh pedagoglar faoliyatida odatda yo'l qo'yiladigan xatolar va ularni yengish yo'llari batafsil tushuntirib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** pedagogik nizolar, pedagogning pertseptiv (o'quvchi, talabalarni tushunish) xatolari, shaxsiy ish.*

**PHILOSOPHICAL, PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL
CLASSIFICATION OF PEDAGOGICAL DISPUTES AND CONFLICTS**

***Abstract.** In this article, the main causes of pedagogical conflicts and perceptual errors of the pedagogue (reader, student understanding) are discussed. Disagreements between the teacher and the students regarding work or personal work and the specific features of their resolution are highlighted. Common mistakes made by young pedagogues and ways to overcome them are explained in detail.*

***Key words:** pedagogic conflicts, perceptual errors of the pedagogue (understanding the student, students), personal work.*

**ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ
КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПОРОВ И КОНФЛИКТОВ**

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются основные причины педагогических конфликтов и перцептивных ошибок педагога (читателя, учащихся). Выделены разногласия между учителем и учениками по поводу трудовой или личной работы и особенности их разрешения. Подробно объяснены типичные ошибки молодых педагогов и пути их преодоления.*

***Ключевые слова:** педагогические конфликты, перцептивные ошибки педагога (понимание ученика, учащихся), личностная работа.*

«Pedagogik jarayondagi aloqalar tizimida o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomalamosabatlar katta o'rin egallaydi. Muallim pedagogik jarayonda asosiy figura, yetakchi kishidir. O'qituvchi pedagogik ishda fidoyilik ko'rsatib, muallimlik burchini yuksak darajada bajarib, bolalarga bilim berib, ular qalbiga halollik, go'zallik, haqiqat, odob-axloq nurini singdira olsa sharafli vazifasini dog' tushirmay bajargan sanaladi, hurmat-e'tibor topadi. Shogirdlari tomonidan ulug'lanadi.

Afsuski, hamma muallimlar haqida ham shunday deyish qiyin. O'zining dag'al muomalasi bilan bolaning ko'nglini o'qishdan sovitib, dilini o'rinsiz ranjitadiganlar ham uchrab turadi. Pedagogik amaliyot, badiiy adabiyotda bunga misol bo'ladigan dalillar ko'p. Bundaylar yoshlar tarbiyasiga, ularning axloqiga salbiy ta'sir etadilar. Tarbiyaviy ishlarga tuzatish qiyin bo'lgan darajada ziyon yetkazadilar. Natijada o'qituvchi bilan o'quvchi, talaba o'rtasida nizo tug'ila boshlaydi.

Barkamol, ijodkor shaxsni shakllantirishga, tarbiyalashga doir axloqiy normalar pedagogik etikada ifodalangan. Tarbiyalanuvchiga ijobiy ta'sir o'tkazish shartlaridan biri o'zaro ishonch, hamjihatlikda maqsad sari ustoz va shogird maqomida hamkorlikda intilishdir. Bu qonuniyat pedagogik amaliyotda ko'p marta sinovdan o'tgan va o'zini oqlagan. Muallimlar, talabalar bilan

o'tkazilgan suhbat natijalari shundan dalolat beradiki, maktabda xushmuomala, o'quvchilarga ham ota-ona, do'st, rahbar bo'la olgan o'qituvchilargina muvvaafaqiyatlarga erishadilar. Aksincha qo'pol, o'zini bosolmagan, o'ylamay hukmlar chiqarishga moyil o'qituvchilar muammolar orasida qoladilar.

Pedagogik jarayon, tarbiya jarayoni, odamlarning tabiati shu darajada murakkabki, muallim ba'zan istasa-istamasa qo'pollik qilishga «majbur» bo'ladi, o'quvchi muallimning o'rinli talablarini bajarmayotgan paytlarida u o'zini tuta olmay qoladi. Muallim o'z talablarini, hatto qo'pollik holatini ham, bolaga yaxshilik qilayapman deb hisoblaydi, chunki bu ishni bolaga bilim berish, uni to'g'ri yo'lga solish, yaxshi odam qilib tarbiyalash uchun qilayotganligiga ishonadi. Afsuski, bu to'g'ri xulosa emas. Sa'diy She'roziyning «Guliston» (Toshkent, 1968) asarining «Tarbiya ta'siri bayoni» bobidagi hikoyatlar, Alisher Navoiyning «Mahub - ul - qulub» asaridagi «Mudarrislar to'g'risida», «Maktabdorlar to'g'risida»gi asarlarida bildirilgan mulohazalar bu fikrimizga hamohangdir.

Ba'zi holatlar, masalan tarbiyasi qiyin bola bilan muomala-munosabatlar jarayonida sodir bo'ladi. Unutmaslik lozimki, bunday bola odatda, nosog'lom muhitli oilada voyaga yetadi. Tajribali pedagoglar tarbiyasi qiyin bolalar bilan ishlash, muomala qilish murakkabligini, shu bilan birga ular mehrga zor, e'tiborga muhtoj ekanligini, bundaylarga m'sbatan bardoshli, sabr-toqatli, kechirimli bo'lish zarurligini ham his etishlari lozim.

Ma'lumki, jismoniy jarohat olgan bolani o'qituvchi jazolamaydi. Jismoniy tarbiya muallimi oyog'i jarohatlangan boladan yugurish musobaqasida qatnashishni talab etmaydi. Bola ba'zan qalbi, rubi jarohatlangan holda maktabga kelishi mumkin. Ta'lim jarayonida buni barcha o'qituvchilar birdek e'tiborga olishadimi? Baxtga qarshi, yo'q. Bola javob berishni ho'xlamayapti, dars tayyorlashni istamagan — deb hisoblab, unga nisbatan qat'iy talab qo'yish hollari bor. Bu o'rinda ezgulik qilaman deb, «yo'zuvlik» qilib qo'yish hech gap emas.

Muallimning biror tasodifiy xatti-harakat natijasida o'quvchilarda u haqda sodir bo'lgan fikr ham ta'lim-tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir etishi, muallimning ishini murak-kablashtirishi mumkin. Odatda bunday ziddiyatlar uzoq davom etadi». (Malla Ochilov. Muallim qalb me'mori. Toshkent, «O'qituvchi». 2001 yil. 56-57 betlar). Natijada o'qituvchi bilan o'quvchi orasida nizolar chiqadi. O'quvchi o'qituvchidan norozi holda, undan uzoqlashib yuradi. Ayrim hollarda muallimni himoya qilaman deb, kattalar boladan kechirim so'rashni talab etadilar, holbuki bu nizoga o'qituvchining noto'g'ri xatti-harakati sabab bo'lgan. Bunday vaqtda bolaning qadr-qimmatini hisobga olinmaydi.

Ayrim hollarda bolaga mas'uliyatli ishlarni topshiradilar, bola esa bunday paytlarda kattalar topshirig'ini bajarmay qo'yadi, o'zining mustaqilligini cheklashlarini yoqtirmaydi, kattalarning talablariga ko'pincha salbiy munosabatda bo'ladi. O'g'il yoki qizlarining ulg'ayib qolganligini sezmagani, ularni hali ham «yosh bola» deb hisoblaydigan oilalarda o'smir bilan kattalar o'rtasida tez-tez nizolar, to'qnashuvlar vujudga keladi.

Kattalar bolaga qanday munosabatda bo'lishlari kerak? Avvalo, bolaning xulqiga doimiy e'tibor berish, uning xulqiga qat'iy, uzluksiz rahbarlik qilish, shuningdek, bularning hammasini shunday amalga oshirish kerakki, bola mayda-chuyda ishlarida ham kattalarning vasiyligini sezmasin. Ayniqsa, o'smir yoshidagilar ularning hayotdagi yangi mavqelari bilan hisoblashadigan, ularni «kichkina» deb hisoblamaydigan, talabchan, lekin adolatli o'qituvchilarni hurmat qiladilar.

Katta yoshli bolalar uchun qiziqishlarinhiq turli-tumanligi xarakterlidir. Bu qiziqishlar to'g'ri tarbiyalansa, o'smirlar qobiliyatleri va mayllarining rivojlanisbiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'qituvchining o'quvchi-talabalar bilan ish yoki shaxsiy ish yuzasidan ayrim vaqtlarda kelishmovchilikleri bo'lib turadi. O'quvchi atrofdagilarning unga bergan bahosiga nisbatan tanqidiy qaraydi. Uning kayfiyatidagi ranjish va ikkilanishning sababi ham ana shunda. Tasodifiy muvaffaqiyat yoki kattalarning maqtab qo'yishi bolaning o'ziga ortiqcha baho berishiga, o'ziga haddan tashqari ishonuvchanlikka, maqtanchoqlikka olib keladi. Hatto, vaqtincha tasodifiy muvaffaqiyatsizlik bolada o'z kuchiga ishonmaslikni uyg'otishi, ikkilanish, qo'rqqoqlik, jur'atsizlik va uyatchanlik hissini oshirib yuborishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi va tarbiyachilarning bolalar bilan bo'ladigan munosabati alohida nazokatni talab etadi. O'smirlik yoshida zaif, mustaqil emas, kichkina deb nom chiqarishdan qo'rqish xavfi kuchayadi.

Muomaladagi dag'allik, talabchanlik, hurmatsizlik, o'quvchiga mensimay muomalada bo'lish, «yaxshi tushu-naman» deb hisoblagan masalalari bo'yicha o'zlarining mustaqil fikrlarini aytish huquqini kamsitish, ularning yuqori natijalarga erishishidagi kuch va imkoniyatlariga shubhalanish, odatda norozilik yoki aniq ifodalangan boshqa bir salbiy reaksiyalar — hodisalarni hosil qiladi.

Ayrim o'qituvchilar hayotida muayyan xatolar uchrab turadi. O'qituvchilar (yosh o'qituvchilar nazarda tutilayapti) bir xil o'quvchilarni (o'zlashtirayotgan) doim maqtaydilar, boshqalarni (o'zlashtirmayotgan) hamisha koyiydilar. Buning ustiga o'zlashtirmayotganlarga odatda, o'zlashtirgan sinfdosh-lariga nisbatan tez-tez va qattiq tanbeh beradilar. Hatto past o'zlashtiradigan o'quvchilarni javob berishga kamdan-kam taklif qiladilar.

Mana bunday vaziyatda o'quvchilar bir-birlariga nisbatan qaram bo'lib qoladilar, o'qituvchiga nisbatan norozilik kayfiyati uyg'onadi past o'zlashtirgan o'quvchiga «yomon» baho qo'yiladi, buning ustiga bir necha ko'ngilbuzar achchik, istehzoli so'zlar ham aytiladi, bu xatoni o'quvchi umrbod kechirmaydi.

Yosh o'qituvchilar hayotida uchraydigan yana bir tipik xatolardan biri yaxshi o'qiydigan o'quvchi bilan yomon o'qiydigan o'quvehini bir-biriga taqqoslash va a'lochi o'quvchini misol qilib ko'rsatishdir.

Umuman olganda, bolalarni bir-biri bilan taqqoslash, birini ikkinchisiga ibrat qilib ko'rsatish pedagogik tomondan ham, axloq tomondan ham noto'g'ri, katta xatodir.

Bundan tashqari, o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bilimni baholashda ham xatoliklarga yo'l qo'yilishi o'quv-bilish faoliyatini o'zgarishiga olib keladi, o'qituvchini esa o'quvchilar jamoasida obro'sizlantiradi.

Pedagogik nizolar xususiyatlari:

- nizoning pedagogik to'g'ri hal qilinishi uchun o'qituvchining mas'uliyati (lekin bunda oliy o'quv yurti o'qituvchisi balog'atga etgan, o'z hararakatlari uchun mas'ul yoshdagi insonlar bilan ishlashini yoddan chiqarmasUK kerak);
- nizo ishtirokchilari har xil ijtimoiy darajadadirilar (o'qituvchi-o'quvchi);
- bu esa nizoda tomonlarning hatti-harakatlari o'rtasida farq bo'lishini ta'minlaydi;
- nizo ishtirokchilarining hayot tajribasidagi farq ularni har xil pozisiyaga ajratadi va uning echilishida ularning mas'uliyat darajasini ham farqlaydi;
- ishtirokchilar voqealarga har xil ko'z bilan qaraydilar, shuning uchun o'qituvchi uchun talaba ichki kechinmalarini tushunish qiyin bo'lsa, talabaga o'z hissiyotlarini boshqarish

qiyindir;

- pedagogik nizo odatda boshqa talabalar guvohligida bo'lib o'tadi va ular uchun ham tarbiyaviy ahamiyatga ega; (vazifa - talqin)
- o'qituvchining kasbiy pozitsiyasi uni nizoni echishda tashabbusni o'z qo'lga olishga va birinchi o'ringa shakllanayotgan shaxsning manfaatlarini qo'yishga majburlaydi;
- har bir xato yana boshqa nizolarni keltirib chiqaradi;
- nizoni yechgandan ko'ra uni oldini olish afzalroqdir.

Pedagogik vaziyat va nizolarni yechishda quyidagilarni e'tiborga olish kerak:

- o'qituvchi talabalarning hamkorlikdagi o'quv faoliyatini to'g'ri tashkillashni bilishi zarur;

- odatda o'zlashtirishi past bo'lgan, xulqi yomon o'quvchi ishtirokidagi pedagogik vaziyat nizoga ko'proq aylanadi. Shuning uchun birinehi e'tiborni shunday o'quvchilarga qaratib ularga o'z vaqtida pedagogik ta'sir o'tkazish, yordam berish kerak.

- yomon xulq uchun past baho qo'yish orqali jazolab bo'lmaydi - bu nizoning chuqurlashishiga va fanga bo'lgan qiziqishning susayishiga olib keladi;

- Pedagogik nizolarda to'liq aybdor - aybsizlar, yutgan va yutqizganlar bo'lmaydi.

- O'qituvchida pedagogik taktning shakllanmaganligi ko'p pedagogik nizolarga sabab bo'ladi (bunda o'qituvchi talabalar nafsoniyatiga tegadigan harakatlarni amalga oshiradi).

- Ko'pincha o'qituvchi ta'sirning noverbal vositalaridan to'g'ri foydalanishni, o'quvehini eshitishni bilmasligi nizoga olib keladi.

- O'qituvchilar jazoni nizolarni yechishda asosiy vosita deb biladilar. Lekin qo'rquv hech qachon yaxshi oqibatga olib kelmaydi.

O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro yaqin muloqotidan asosiy maqsad:

- salbiy hollarni vujudga keltiruvchi barcha jarayonlarga barham berish;
- o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilish;
- o'quvchilarni faollikka, erkin fikrlashga, o'z fikr-mulohazalarini cho'chimasdan bayon qilib unga tayanishga o'rgatish;
- o'quvchilarning yashirin qobiliyatlarini rivojlantirish;
- dars va darsdan tashqari jarayonlarda quvonch va shodlik kayfiyatini paydo qilish. A.S. Makarenkoning fikricha, o'qituvchi muloqoti hurmat va talabchanlikka asoslangan mimosabat shaklida bo'lishi lozim.

V.D.Suxomlinskiy o'qituvchining "...maktab hovlisida gapirgan har bir so'zi puxta o'ylangan, aql va mulohazalarga boy, ma'lum bir tarbiyaviy maqsadga qaratilgan bo'lishi kerak" deb ta'kidlaydi. O'qituvchining har bir so'zi olimning fikricha, nafaqat o'quvchi qulog'iga aytiladi, balki uning qalbiga ham qaratilgan bo'lishi shart. Umuman ilg'or o'qituvchilarning fikricha, ta'lim va tarbiya faqat o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorlik pozitsiyasi asosidagi muloqot jarayonida quriladi.

O'qituvchining o'z psixik holatini o'zi tartibga solishi lozim.

Sabr-toqat, tashqi vazminlik nuqtai nazaridan o'z his-tuyg'alarini qo'lga olishigina nixoyatda muhim bo'lib qolmasdan, shu bilan birga turli hissiyotli xolatlarning ro'y berishi va kechishini ma'lum darajada boshqara bilish, kechinmalarning ijobiy tusda bo'lishiga erishish ham muhimdir. Chunki hatto janjalli vaziyatlarga ham turlicha yondoshishi mumkin. Bu ko'p jihatdan kishining qanday yo'l tutishiga bog'liq bo'ladi.

Nohush hissiyotlarni yo'qotish yoki kamaytirishga, masalan. quyidagicha yo'l tutish yordam beradi: menga osoyishta, dadil ovoz bilan dars olib borish, tarbiyaviy tadbirlar o'tkazish, sabr-toqat va

o'zini tuta bilish namunasini ko'rsatish zavq bag'ishlaydi, o'quvchilar orasida janjalli vaziyat chikib qolguday bo'lsa, sabr-toqat va xushmuomala baqrib, asabiylashayotgan, qizishayotgan, qadr-qimmatini yo'qatayotgan kishidan yuqori turish va shu kabilar insonga huzur bag'ishlaydi.

Shuni esda tutish kerakki, kishi g'azablanganda, ayniqsa uning kuchli bosqichi bo'lgan jahl otiga minganda, aql-idrok xulq-atvorni nazorat qilomay qoladi. Bu shunday holatki, bu haqda rimlik shoir Gratsiy gapirib, tajanglik bilan qilingan darg'azablik qisqa muddatli aqlidan ozishdir, deb ta'kidlagan edi. Darg'azablikni faqat boshlanishida yengish mumkin, shu sababli kishi o'zining jahli chiqa boshlaganini sezib, o'ziga-o'zi shunday buyruq berishi lozim: o'zimni yaxshi tutishim kerak, o'z his-tuyg'ularimni boshqarib, bebosh hissiyotlarga berilib ketmasligim lozim. Ayniqsa, o'qituvchi har qanday vaziyatda ham o'zini tuta bilishi zarur, u sabr-toqat, muloyimlik, xolislik ko'rsata bilishda namuna bo'lishi lozim.

Yanada quvnoqroq, optimistroq, vazminroq bo'lish uchun hamda yovuzlik, tushkinlik bo'lgan salbiy kechinmalarga yo'l qo'ymaslik uchun kishi o'z ongini, aqlini ko'p darajada safarbar qilishi, bu holatlarning sabablarini tushunishi va ularga barham berish zarur. Kishi hayotidagi ikir-chikirlardan yuqori ko'tarila olishi, o'zining diqqat - e'tiborini asosiy, muhim narsaga qarata bilishi muhimdir. Aks holda uni kundalik mayda-chuyda janjallar va ular bilan bog'liq salbiy hissiyotlar «yeb bitirish»i mumkin. U doimiy ravishda achchig'lana boshlaydi, atrofidaqilar bilan o'z munosabatlarida vazminlikni yo'qota boshlaydi, o'qituvchilik kasbi haqida gap ketganda bunga aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi.

Kishi o'zini yomon his qilganda, unda o'z-o'zini nazorat qilish zaiflashib qoladi, uning hulq-atvori vazmin bo'lmay qoladi, har xil beixtiyor va o'ylanmagan xatti-harakatlar, janjallar, axloqiy normalarning buzilishi sodir bo'lishi mumkin, o'z-o'ziga ta'sir qilish hissiy jarayonlarning ijobiy holtiga, kishining salomatligi yaxshi bo'lishiga yordam beradi, uning irodasi vafe'l-atvoriga bilvosita ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchining ishida muomalaning turli bosqichlarida uning emotsional kayfiyati, faoliyatiga hozirlik ko'rish jarayonida, uni amalga oshirish davrida, muomala amalga oshganda keyingi his qilinadigan sezgilarda va kechinmalarda muhim rol o'ynaydi.

Sinf bilan muomala qilishdan oldin ijodiy kayfiyatni vujudga keltiradigan omillarni izlash darsga hozirlik ko'rishdagi butun jarayonni qamrab oladi va o'qituvchiga bo'lajak faoliyatining umumiy jo'shqin vaziyatini his qilishga yordam beradi. Xuddi ana shu dars va muomalaning bo'lajak vaziyatini his qilish zarur ijodiy o'zaro filer almashish kayfiyatining paydo bo'lishiga ko'makiashadi, pedagogning ijodiy tabiatini safarbar qiladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqadigan xulosa shuki, o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muomalani tartibga soluvchi talablardan bin bolaning xulqini, bola bajargan ishni odilona, to'g'ri va adolatli baholashdir. Zero, Sohibqiron Amir Temur «kuch-adolotda» deb bejiz ta'kidlamaganlar. Bolalarda adolat tuyg'usi maktabda shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilov M. *Yangi pedagogik texnologiyalar.* - Qarshi.: Nasaf, 2000.
2. Tolipov O'., Usmonboyeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari.* -T.: 2005.
3. Avliyakulov N. X., Musayeva N. N. *Pedagogik texnologiya. Oliy o'quv yurtlari uchun darslik.*
4. Azixodjayeva N.N. *Pedagogicheskiye texnologii i pedagogicheskoye masterstvo.* - Tashkent: Moliya, 2002.
5. Azixodjayeva N.N. *Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat* - T.: Fan, 2006.